

ФІЛОСОФІЯ ДУХУ ЮЛІУША СЛОВАЦЬКОГО ТА ЇЇ РЕЦЕПЦІЯ В ХХ СТОЛІТТІ

Статтю присвячено аналізу творчості Юліуша Словацького та спробам її інтерпретації у польській філософії ХХ ст.

Юліуш Словацький свої філософські концепції, тобто свою концепцію філософії духа, творить у сорокових роках - в останнє (неповне) десятиліття свого життя. Своєрідним каталізатором його роздумів був Анджей Товянський, з яким Словацький познайомився в середині 1842 р., але вже у жовтні 1843 р. він пориває з тованізмом. Творить, отже, свою філософію духа, великою мірою незалежно від Товянського. Також Словацький почасти незалежний від найбільшого філософського авторитету часів романтизму - від Георга В. Гегеля. З певністю не постає в його думці відтворення гегелівської тріади (теза, антитеза, синтез) як пізнавального інструмента, що було таке сильне у філософії, скажімо, Августа Цешковського і навіть Зигмунта Красінського. Та все ж Словацький, якщо так можна сказати, не чужий духові гегельянства. Гегелівську динаміку змін і розвитку він переносить на всю дійсність, котра, на його думку, є активною й постійно вдосконалюється. Цю концепцію репрезентує єдиний цілком закінчений філософський твір Словацького «Гене́за з духа». Словацький надавав, зрештою, значної ваги цьому невеликому за обсягом текстові. Як писав він у начерку передмови 1844 р.: «Твір цей є плодом дворічного стану надзвичайної екзальтації - і думки, постійно протягом того часу зверненої до Бога й до джерел знання... Написаний одним порухом пера - одним подихом молитовного духа - але продуманий глибоко - а часто диктований виразно самою світу й форм видимістю...» [1].

Більше того, Словацький був переконаний у своїй пророчій ролі щодо нації. Вважав, що істини, які він розкриває, зумовлять перетворення не тільки нашого народу, а й усього людства. Пише про це в кінці першої редакції «Гене́зи з духа»: «...ото знаю, що котрий народ перший увірветься в потаємне на сьогодні царство духа, котрий перший відчує, як ото я відчуваю у грудях моїх справжнє призначення духа на землі,

місію його, й кінцеві цілі, і вирве їх із глибин, а не візьме від інших - той буде першим у Тебе, той змінить світ і стане провідником у людства...» [2].

Головною тезою філософії духа, генезійської філософії Словацького є переконання, що світ має духовну природу, що він безупинно розвивається, а метою розвитку, еволюції є досягнення духом досконалості.

«Гене́за з духа» має підзаголовок «*Молитва*». У творі цьому відбувається своєрідний діалог із Богом. Представлено тут такий собі «звіт» із духовної праці на Землі - звітування якомусь супер-Духові, котрий справді надав еволюції певні засади і напрям, але безпосередньо не втручається в духовний процес на Землі. Ким є цей Бог? Пише про це Словацький у «Листі до Рембовського»: «Про найстрашнішу з усіх таємниць питав я у душі моему Бога і Господа мого; а очі мої вдивлялися в пільму... Я уявив очима невидиме осереддя якогось духа в спокої і в необ'явленні; а цей дух здавався мені трійцею, написаною так: Дух

Любов Воля» [3].

Бог для Словацького є передусім внутрішньою правдою духа, не маємо про нього жодного певного знання, і навіть гарантії, що він не витвір нашої рефлексії [4].

Однією з цілей праці духів є наближення до Бога. Духи чинять це, вступаючи в тілесність, однак не для того, щоб її формувати, оживляти заради самого оживляння, але щоб упровадити до матерії безсмертя, щоб перетворити матерію на дух. Пише про це Словацький у «Троїстім діалозі з Геліоном, Гелоїс і противниками», в одній з редакцій закінчення: «Остаточною ж метою всіх є перетворення цілої субстанції на дух... Землі цієї в палаючу любов'ю Божою зорю - запалений духом людським смолоскип на тверді небесній. - Тому хоч духи різні щодо форм мають місії - разом працюють» [5]. Духи діють у різні способи, і всі мають схожу природу, бо

становлять єдність, тільки тимчасово розпоршену. Ведуть вони з собою всю дійсність, навіть найбільш інертну, пасивну. Ця «матеріальна» дійсність теж буде «ангелізована», «одуховнена».

Немає нічого відкинутого й зневаженого. Усе раніше чи пізніше досягне стану спасіння: «Жодного немає духа, котрий би під кінець часів не був порятований. Ті тільки, котрі, як кажуть євангелісти, в тілах перебуватимуть - присутні при кінці світу - ті, за видінням Апокаліпсису, - як нездари - і найлінійші з духів сутності - будуть укинута в озеро киплячої сірки - щоб там перетравилися, перш ніж до нової праці з формою будуть покликані» (*Троїстий діалог*) [6].

У зв'язку з цим також навіть диявол має межі, його існування відносно. Дияволом не стільки стають, скільки робляться. Умовою диявольськості духа є не так бунт, як інертність, запізнення розвитку, брак активності. Диявол - це, по суті, дух, затриманий у розвитку: «Тож відвернутий дух - затриманий - і затримуючий - є відносно духів, що уперед ідуть, дияволом...» (*Діалог з Геліоном і Гелоїс*) [7]. Диявол, отже, - це відносна духовна сутність, бо це наймення стосується духів, що відступили чи погодилися на відступ. Можна також говорити в контексті розмірковувань Словацького у цьому ж діалозі про диявольськість світів. Одні світи розвиваються, інші залишаються позаду. Земля, як пише Словацький, може бути грішницею відносно Сонця, а Місяць - нечестивцем і духовним гальмівником справи Духа Божого на землі.

У зв'язку з диявольськістю постає, очевидно, й проблема самого зла. За Словацьким, немає, однак, абсолютного зла, так само як немає абсолютної диявольськості. Зло також не походить від матерії. Зло може бути справді поєднане з матерією, але тільки з вини духа, котрий упав, котрий захопився тим, що заводить на манівці вдосконалення.

Дух колись для свого розвитку зажадав форми, а отже, того чи іншого узалежнення від матерії, і через це реалізоване бажання відірвався від Абсолюту. У цьому розпачливому акті міститься, однак, глибший онтологічний сенс. Це перехід від пасивної участі в Абсолюті до активного з ним спілкування, до того, щоб стати Абсолютом.

У процесі духовного вдосконалення людина як дух не розвивається відокремлено. Вона живе серед інших. Людина активна в якійсь спільноті, особливо у спільноті національній. Ця спільнота, її цінності для конкретної фізичної людини є метою життя; для духа, що розвивається, вони є засобом до його мети. Є різні національні

спільноти. Вони проминають і гаснуть, як зорі на небі, а дух змінює своє вбрання. Загалом національні спільноти не досягнуть святості, бо їм перешкоджає сильний зв'язок із тілесністю й тлінністю; наприклад, німецький дух надто міцно прив'язаний до тіла. Єдиним, як здається, винятком є республіканський, вільний польський дух. Він стає в центр активності духів, Польща робиться фактичним месією народів.

Процитуємо тут відповідний фрагмент із «Троїстого діалогу»: «Не погоджуємося на королівство, під яким великі духи постійно стогнуть, рабством форми привалені, ані на правління хартії, котра, як старожитній фатум без очей і без серця, хоче правити почуттям і знанням народу... Ані на республіку без ідеї й мети, котра є найбільшою мукою й стражданням, і ніби хворобою, що до постійного руху тіла спонукає... Але воскресіння давньої Польщі з духа Божого чекаємо як Месії Народів, але з сердець і з духів наших зродиться й постане як мільйонний Спаситель» [8].

Республіканський, вільний дух слід розвивати й слід протистояти підданству, запобіганню перед деспотизмом. Через це, зокрема, Словацький відмежувався від проросійських симпатій тованців (у «*Листі до тованців*»). Адаже з російськістю Словацький з гіркотою пов'язував деспотизм, придушення ідей свободи. Так, у «*Розмові з Матір'ю Макриною Мечиславською*» він стверджує, що московське православ'я має диявольські риси, які загрожують справжній святості [9].

Ці мотиви в творчості Словацького чітко відзначали сучасники. Наприклад, Ципріан Норвід у своїх лекціях «*Про Юліуша Словацького*» (*Лекція V*) головним мотивом «Короля-Духа» визнає конфлікт між азійським «я», репрезентованим російською політичною традицією, і властивим культурі Заходу демократичним «ми», що виводиться з давньогрецької традиції. Місією Польщі є, за Словацьким, війна зі східною деспотією, компроміс є тут ілюзією. На компроміс, приміром, не пішли героїчні барські конфедерати, а пішов король Станіслав Август Понятовський. Однак то не «звятияжний» король має рацію, рацію мають барці, як пише Словацький у «*Беньовському*».

Тож у містичній візії розвитку духа людського царат - то смітник історії. Майбутнє належить вільним людям, у тім числі й полякам, котрі так цінували *Liberum veto*, знак свободи, вільного «не дозволяю».

Серед цих вільних людей майбутнє належатиме, як писав він у листі до князя Адама Чарто-

риського, слов'янам, котрі є істотним чинником духовної свободи. Однак не всі, бо є слов'яни, зіпсуті деспотизмом, це росіяни - народ нещасливий, чию свободу брутально потоптано, наприклад, коли у Пскові було знято великий вічовий дзвін.

Слов'яни мусять іти своїм шляхом, вважає Словацький, і не повинні наслідувати західні моделі устрою: «Тож інші... форми правління з природи духа нашого виникають - інша слава республіканські духи наші в Європі увінчає... Поляк призначений, щоб у природі духа... Трійцю Святу умістив - і собою в правлінні себе уявив - не повинен у конституційних дзигарях - зросту собі зменшувати - а подобу свою із Христом затирати» [10].

Польська політична організація повинна базуватися на трьох підвалинах: одноголосності у виборі короля і прийнятті важливих рішень, праві на опір для волі народу і праві на утворення конфедерацій. Так описав устрій Польщі Словацький у листі до Жорж Санд.

Однак метою не є ті чи інші національні спільноти. Метою є, за Словацьким, перетворення людства в майбутнє світове ангельство. Показує це Словацький у листі до Рембовського, характеризуючи стисло суть історії: «Наукою праці, котру світові духи відбули у формах людських - і в агрегаціях, із духа виниклих і формою об'явлених, котрі утворили національності» (*Задля царства Божого, або перетворення людства в майбутнє світове ангельство*) [11].

У цьому перетворенні суггеву роль відіграють провідники людства, а в окремих народів - Королі-Духи. Так, провідниками польського народу були його правителі, а коли їх забракло, стають ними поети. Духи провідників - це головні герої історії. Вони наближують царство одуховнення. Велика роль у цьому досвідчених польських духів, у тім числі, як вважав поет, роль його самого.

Наприкінці листа до Рембовського він виражає надію на фундаментальну духовну зміну світу: «Віки нові надходять... людство з духа почне працювати над власним перетворенням ... І зміниться світ - бо звитяжений світ у тих словах, що все Духом і для Духа було створене, і ніщо для видимої мети не існує» [12].

Додаток

Рецепція філософії Словацького

Філософські погляди Словацького, його філософія духа, нелегкі у сприйнятті, до того ж важко піддаються інтерпретації. Ось чому більшість сучасників його філософію не зрозуміли.

Винятком було лише мале коло «учнів», до яких належав і Ципріан Норвід, що в 1860 р. у виголошенім циклі лекцій про Словацького підкреслював, зокрема, його профетичні таланти.

Та тільки в часи Молодої Польщі відкрито філософію Словацького. Його представляють як великого бунтівника, що самотньо протистоїть світові. Як писав Матушевський: «...уся творчість Словацького є одним великим процесом підпорядкування зовнішнього світу індивідуальності поета» [13]. Той же Матушевський стверджував, що Словацький вражав сучасників надзвичайною вишуканістю форми, нехтуванням дійсністю, свободою фантазії й надмірною перевагою суб'єктивності над об'єктивністю. Удобу молодопольську, в добу «...буйного індивідуалізму й естетизму (знайшов) відгук і симпатію» [14].

До того ж, філософські концепції Словацького у добу Молодої Польщі з натхненням розвивав Вінцентій Лютославський, котрий також інтерпретував поступ як результат праці духа і писав про ієрархію духів і про людей-провідників. Лютославський докладно характеризував основні філософські мотиви Словацького [15].

У міжвоєнний період настав час на великі синтези творчості Словацького. Тут слід передусім згадати велику працю Юліуша Клейнера (*Юліуш Словацький. Історія творчості. — Львів, 1919-1927. — Т. 4.*), який докладно аналізує філософську думку Словацького. Це стосується й скороченого варіанту цієї праці, «Словацький», де Клейнер стисло характеризує специфіку філософії поета: «Романтизм був наскрізь спіритуалізмом, дух вшановував як сутність світу. Згідно з цим містик стверджував, що все є витвором, і виразом, і формою духа. Панувало в романтиці розуміння історії, визнання процесів життя процесами розвитку...» [16].

Словацький був популярний і під час Другої світової війни - і не лише серед повстанської молоді, що, як Кшиштоф Бачинський, віддала своє життя «як камені, кинуті Богом на шанець».

У повоєнний час з'явилося багато цінних праць на тему філософії Словацького. Можна згадати найбільш характерні. До них належить текст Казимира Вики «У колі "Генези з духа"» з колективної праці «Юліуш Словацький. На сто-п'ятдесятиліття народин» (Варшава, 1959). Також можна згадати сесію Інституту літературних досліджень ПАН з 1979 р., присвячену містицизму Словацького («Словацький містичний. Пропозиції й дискусії» (Симпозіум, Варшава, 1981)). Власне, інспірована цією сесією, постала ґрунтова праця Яна Томковського «Юліуш Словацький

і традиції європейської містики» (Варшава, 1984), в якій Томковський стверджує, що: «Попри все, я переконаний в існуванні порядку в містичних писаннях Словацького, хоч обриси цієї потужної конструкції залишаються все ще прихованими» [18].

Ретельне дослідження філософії Словацького представила Аліна Ковальчикова у першому томі «Польської філософської й суспільної думки» (Варшава, 1973). Вона підкреслювала незвичайний розмах філософської думки Словацького. Треба б до цього ще додати її неоднозначність і багатомотивність, що продемонструвало видання всіх філософських робіт Словацького.

3 праць останнього часу на увагу заслуговує зокрема книга Марти Швінської «Юліуш Словацький віддухів» (Варшава, 1992). Вона пише про складність прочитання містичної філософії

Словацького, і наприкінці своєї книги стверджує: «Важко дістатися до думки Словацького через духів і ангелів, але постійно поновлювані спроби розуміння романтичних текстів - це, можливо, засіб для того, щоб традиція перестала відігравати роль святих рун, незрозумілого белькотіння, яке завжди дає результат і годиться на все, хоч невідомо чому» [19].

Стошістдесята річниця смерті Юліуша Словацького, що наближається, напевне відзначиться новими дослідженнями. Спокусливим видається опрацювання мотивів, скажімо, польського месіанізму в контексті спадщини, яку Польща може внести до об'єднаної Європи. Ця тема вже є предметом уваги деяких філософів історії цивілізації та деяких філософів моралі й політики.

1. *Słowacki J.* Dzieła wszystkie.- Wrocław, 1954.- Т. XIV.- S. 85. Це видання містить усі редакції філософських праць Словацького, а також вичерпні філологічні передмови.
2. *Ibid.*-S.81.
3. *Ibid.*- S. 397.
4. *Tomkowski J.* Juliusz Słowacki i tradycje mistyki europejskiej.- Warszawa, 1984.- S. 56.
5. *Słowacki J.* Op. cit.- S. 256.
6. *Ibid.*- S. 260-261.
7. *Ibid.*- S. 383.
8. *Ibid.*- S. 254-255.
9. *Słowacki J.* Poematy // Dzieła wybrane.-Wrocław, 1983.- Т. 2.- S. 254.
10. *Ibid.*-S. 313.
11. *Słowacki J.* Dzieła.- Т. XIV.- S. 427.
12. *Ibid.*- S. 422.
13. *Matuszewski J.* Słowacki i nowa sztuka.- Warszawa: Czwarte, 1965.-S. 111.
14. *Ibid.*-S. 119.
15. У тексті «Догматика» Словацького Лютославський вирізняє три головні, на його думку, мотиви філософії Словацького: реінкарнацію духа, адвентизм і месіанізм. Характеризуючи месіанізм Словацького, він пише: «Народом, обраним нині, є народ польський, котрий великими випробуваннями й стражданнями підготова-

ний до скорого здійснення свого завдання: піднесення людства на вищий шабель духовності. Завданням Польщі є впровадження християнства у міжнародні відносини, які досі залишаються за суттю своєю поганськими... Польща дала приклад добровільних союзів народів і створила нову форму міжнародного життя. За це зазнала поділу й утисків, мучеництва й переслідувань, але воскресне в добу прийдешньої великої переміни і справдить історично в новому своєму національному житті все те, що становило сутність найвідважніших політичних прагнень і поривань у наших предків. *Liberum veto*, або право особи на утримання цілого народу від згубної ухвали - і одностайність в обранні пожиттєвого короля - це дві засади, які... зовсім не вичерпали себе і не тільки не довели Польщу до занепаду, але й забезпечать їй нове й прекрасне життя в майбутньому» (*Lutosiawski.* Na drodze ku wielkiej przemianie.- Warszawa, Kraków 1912.- S. 316-318).

16. *Kleiner J.* Słowacki. Wrocław: Trzecie, 1958.- S. 205.
17. *Wyka K.* W kręgu «Genezis z ducha» // Juliusz Słowacki w stopięćdziesiątolecie urodzin.- Warszawa, 1959.- S.187-226.
18. *Tomkowski J.* Op. cit.- S. 12.
19. *Piwińska M.* Juliusz Słowacki od duchów.- Warszawa, 1992.- 489 s.

Stanislav Edynak

YULIUSH SLOVATSKY'S PHILOSOPHY OF SPIRIT AND IT'S RECEPTION IN THE XX CENTURY

The article is devoted to analysis of creativity of Yuliush Slovatsky and its interpretation in Polish philosophy of the XX century.